

B4156

Petrovics István

Várostörténeti tanulmányok
Fejezetek Szeged, Temesvár és Pécs középkori történetéből

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Szegedi Tudományegyetem

Szeged
2005

I. A kutatási feladat jelentősége, a munka célkitűzése

Disszertációmban két évtizednél is hosszabb időszakot felölelő várostörténeti kutatómunkám leglényegesebb eredményeit kívánom közzétenni. Vizsgálódásaim alapvetően három város, Szeged, Temesvár és Pécs késő középkori, túlnyomórészt 13-15. századi történetének feltárására irányultak. A fenti kronológiai határokat azonban nem tekintetem áthághatatlanoknak, s ha az egyes városok történetének belső fordulópontjai vagy esetleg más okok úgy hozták, akkor ezektől mindkét irányban eltértem. Azt is előre kell bocsátanom: a szóban forgó városok rendkívül gazdag múlttal rendelkeznek, viszont történetük kutatásához különböző időpontokban fogtam hozzá. Következésképpen Szeged, Temesvár és Pécs középkori történetének „feldolgozottsági” foka eltér egymástól. A jelen pillanatban Szeged történetének 1242-1437 közötti periódusa tekinthető a legrészletesebben kimunkáltnak, s ez teljes mértékben megfelel a monográfia műfaji elvárásainak. Pécs és Temesvár esetében ettől ugyan még távol állok, de az eddigi eredmények már megengedik a három város fejlődési sajátosságainak az összehasonlítását.

Fontosnak tartom megemlíteni továbbá: az általam tanulmányozott három város kiválasztása majdhogynem véletlenül történt, s ez a körülmény ad alapvetően magyarázatot arra, hogy az egyes városok középkori történetének „feldolgozottsági” foka miért különbözik egymástól.

Az 1970-es évek második felében kezdő kutatóként tagja lettem a „Szeged monográfia” szerzőgárdájának, ugyanis a Tisza-parti város akkori vezetésének megbízásából a város egyetemén és főiskoláján, továbbá egyéb helyi, illetve budapesti kutatóintézetben (múzeum, levéltár és könyvtár) dolgozó szakemberek egy népes csoportja hozzáfogott Szeged modern szempontok alapján készülő monográfiájának megírásához. A négy kötetesre tervezett vállalkozás első darabja 1983-ban látott napvilágot, s a város történetét a kezdetektől 1686-ig tárgyalta. Ebben a kötetben a történeti részeket négy szerző írta: Szegfű László, Kulcsár Péter, Szakály Ferenc és jómagam. Nekem az 1242-1437 közötti időszak feldolgozása jutott. Az említett korszakolás, s ez már a kötet elkészülte előtt is világosan látszott, nem a város belső fejlődését követte. Igaz, a tatárjárás egyértelműen mérföldkőnek tekinthető Szeged életében, azonban az 1437. év csupán az ország politikatörténetében fogható fel fordulópontnak. A Szeged története című monográfia I. kötetének 1983-ban történt megjelenése azonban nem zárta le a város középkori történetével kapcsolatos kutatásokat. A monográfia szerzői természetesen nem vállalkozhattak minden probléma örökérvényű megoldására, s arra is számítani lehetett, hogy esetleg addig lappangó források

előkerülése, az 1983 után elvégzett műemléki-és régészeti feltárások eredményei, valamint új módszerek alkalmazása révén számos kérdésről a későbbiek során a kötetben olvashatónál árnyaltabb kép is rajzolható. Ezért úgy vélem: feltétlen vissza kell térnem korábbi témámhoz, hiszen csakis az új eredmények beépítése után rendelkezésre álló anyag lehet az alapja Szeged esetében az összehasonlító vizsgálatoknak.

A Tisza-parti város múltjának feltárása közben fordult a figyelmem a közeli régió, a Duna-Tisza-Maros köz felé. Szeged 16. század közepe előtti gazdasági-társadalmi-, valamint egyházi- és kulturális kapcsolatai a fenti vidéket illetően lényegében három város felé mutattak: Csanád, Lippa és Temesvár irányába. Ezek a kapcsolatok azonban, amelyeket az évszázadok viharai többször megtépázták, a történelmi Magyarország szétdarabolásával lényegében hosszú időre megszakadtak. Újraéledésükre gyakorlatilag csak a Ceaușescu-rendszer 1989. évi bukását követően nyílt lehetőség, ám az ígéretesnek induló fejlődés útjába az 1991-ben kirobbant délszláv polgárháború, illetve Jugoszlávia széthullása ismételt akadályokat gördített.

Fontos rámutatni arra, hogy az új politikai-, társadalmi-gazdasági- és szellemi kapcsolatok azonban a hagyományostól gyökeresen eltérő keretek között szerveződnek, hiszen a Duna-Tisza-Maros köz területén napjainkban három állam osztozik, amelyek közül Magyarország már jelenleg az Európai Unió teljes jogú tagja, Románia csatlakozása pedig 2007-ben várható. Szerbia-Montenegró helyzete azonban egyelőre roppant bizonytalan. Szerencsére a Duna-Körös-Maros-Tisza (DKMT) Európai régió 1997-ben történt hivatalos megalakulása és a határokon átnyúló együttműködési programok beindítása a gazdasági folyamatok mellett jótékony hatással van a tudományos kutatómunkára is.

A történész szakma esetében ez kimondottan örömdetes, hiszen a magyar historiográfia különösen megszenvedte az 1920 utáni időszakot: a Duna-Tisza-Maros köz középkori történetének vizsgálata – beleértve a térség legjelentősebb városának, Temesvárnak a múltját is - tudniillik szinte teljesen kiesett a magyar történészek látószögéből. Ennek illusztrálására elegendő egyetlen példa említése is: a Bega-parti város történetéről szóló legutóbbi feldolgozás a Magyarország vármegyéi és városai sorozatban - valószínűleg 1912-ben - jelent meg. Temesvár, illetve a Duna-Tisza-Maros köz (vagyis az egykori Bánát) középkori történetének kutatásával, úgy vélem, hogy hozzájárulhatok a magyar historiográfia régi adósságának törlesztéséhez, s ugyanakkor Temesvár 1552 előtti történetének feltárásával elősegíthetem a magyarországi városfejlődés kérdésének árnyaltabb megítélését is. A térség középkori múltjának, illetve az itt található városok történetének feltárására és modern szempontok szerinti bemutatására nagy szükség van, hiszen a román és a szerb historiográfia

még napjainkban is rendkívül elfogultan ír erről a régióról, illetve mély hallgatással igyekszik elkerülni minden olyan tény bemutatását, ami azt bizonyítja: ez a vidék Magyar Királyság szerves részét képezte a török hódoltság előtti időszakban.

Időközben Pécssett megalakult a Pécs Története Alapítvány, amely célul tűzte ki a Mecsek-alji város történetének monografikus feldolgozását. A monográfia kötetének megjelentetését a pécsi püspökség alapításának 1000. évfordulójához, azaz 2009-hez kívánják igazítani az illetékesek. Ezt megelőzően az Alapítvány egy rövidebb, olvasmányosabb, alapvetően a nagyközönség igényeit szem előtt tartó változatot, egy ún. kismonográfiát is szeretne közzétenni. Az már a szisztematikus kutatások megindulása előtt is egyértelműen látszott: Pécs, dacára annak, hogy egyházi földesúri joghatóság alá tartozott, a középkori Magyarország egyik legjelentősebb városa volt. Múltjáról ez ideig mégsem készült monografikus jellegű feldolgozás. Szakmai szempontból tehát igazi „kihívást” jelent egy ilyen munkában való részvétel, amit Pécs városához fűződő személyes kötődésem miatt is fontosnak tartok. Így örömmel kapcsolódtam be ebbe a vállalkozásba, amelynek lényegében 1999 óta aktív munkatársa vagyok.

Míg Temesvár és Pécs középkori történetével kapcsolatos kutatásaim hosszú távon egy monografikus jellegű kötet elkészítését célozzák, addig Szeged esetében a jelen disszertáció keretein belül a már meglévő monográfia anyagának kiegészítésére vállalkoztam. Ugyanakkor, mivel Szeged, Temesvár és Pécs a Magyar Királyság déli részének legjelentősebb, de eltérő jogi helyzetben levő települései voltak a középkorban, ezért az egyes városok története nemcsak önmagában, hanem egymással összevetve érdekes igazán. Ez az összehasonlítás - fő vonalaiban - a már most rendelkezésre álló anyag alapján is elvégezhetőnek látszott. Disszertáciomban tehát a királyi szabad városnak számító Szeged, a királyi földesúri városnak tekinthető Temesvár, valamint az egyházi földesuraság alá tartozó Pécs alapvetően 13-15. századi történetének gazdaság-, társadalom- és jogtörténeti szempontú bemutatására, valamint fejlődési sajátosságainak összehasonlítására teszek kísérletet.

II. Eredmények, következtetések, az értekezés főbb megállapításai

Bár mindhárom város esetében fellelhetők bizonyos római hagyományok, mégis kizárólag csak Pécsről mondható el, hogy viszonylag komoly antik örökséggel rendelkezik. Ám még Pécs esetében is csupán romkontinuitásról beszélhetünk, tudniillik a népesség tekintetében folytonosság nem mutatható ki.

Pécs esetében a városi élet újraéledésére, Szeged és Temesvár esetében pedig annak megindulására csak a magyar állam létrejötte után került sor. Pontosabban fogalmazva: mindhárom város megeremtése a magyarsághoz köthető. S bár a kezdetek mindhárom esetben homályba vesznek, azt meglehetősen egyértelműséggel leszögezhetjük: a „preurbánus korban” Pécs és Temesvár tipikus igazgatási központként funkcionált. Az előbbi – ispáni központtól független - püspöki székhely, az utóbbi vármegyei központ volt. Pécs ráadásul az egyik legkorábban létrehozott egyházmegye székhelye volt, amelynek pontos alapítási évét is ismerjük: 1009.

Mivel Baranya megye központja nem Pécs, hanem Baranyavár volt, Szeged pedig nem tekinthető Csongrád vármegye eredeti székhelyének, sőt a Tisza-parti város a korai időszakban nem is Csongrád, hanem Bács megyéhez tartozott, ezért a vizsgált városok közül egyedül Temesvárról állíthatjuk csak azt, hogy kezdetektől fogva a királyi vármegye központjaként működött. A nemesi megye kialakulásával Temesvár továbbra is megmaradt megyeközpontnak, tudniillik az egész középkor során itt ítélkezett az alispán vezetése alatt álló megyei ítélőszék. Csongrád megye esetében annyi változás következett be, hogy a *comitatus* eredeti központjaként funkcionáló Körös-parti város a tatárjárás után elveszítette korábbi jelentőségét, s a *sedes iudiciara* üléseit a 14. század második fele és 1485 között Szegeden tartották. Temesvárral és Szegeddel ellentétben Pécsen viszont sosem gyűlt össze ítélethozatalra a Baranya megyei tisztkar, tudniillik a megyei ítélőszéket Nagyfalun, illetve Szentrinitáson tartották, vagyis a Mecsek-alji város nem tekinthető sedriahelynek.

Szeged és Temesvár főesperesség központja volt, Pécs azonban nem látott el ilyen funkciót. Szeged esetében az igazgatási szerepkör még annyival bővült, hogy már a korai időszaktól kezdve királyi sólerakat működött a városban. Pécs viszont püspöki székhely jellegéből adódóan fontos hiteleshelyi központnak számított, amelyet viszonylag távoli vidékekről is felkerestek, s 1456-ban és 1515-ben egyházmegyei zsinatot is tartottak a Mecsek-alji városban. Pécs az 1300-as évektől egy évszázadon keresztül pénzverő- és bányakamaraispánság székhelyéül szolgált, bár erre vonatkozó késő középkori adat nem

ismert. Temesvár II. Ulászló 1498. évi decretumának 34. cikkelye szerint főharmincadhely volt, s a 15. századi adatok szerint sókamara is működött a Bega-parti városban.

Vizsgált városaink közül a legsajátosabbnak Temesvár helyzete tekinthető, amely 1315 és 1323 között királyi székhely volt. Igaz, ez a fejlemény nem a város kedvező földrajzi fekvéséből és fejlettségi szintjéből, hanem egész egyszerűen abból a körülményből adódott, hogy az oligarchák által fenyegetett I. Károly Temesváron talált biztonságos búvóhelyet a maga és hívei számára. Bár a király és udvara már 1323-ban Visegrádra költözött, Temesvár a továbbiakban is fontos hely maradt. Szerepét a 14. század második felében felértékelte I. Lajosnak a Balkánt megcélzó expanzív politikája, valamint a nikápolyi csata után felerősödő oszmán hódítás elleni védekezés. A Duna-Tisza-Maros köz, valamint az azzal szomszédos régió védelmi feladatainak irányítása ugyanis a temesi ispánra hárult, akinek hatalma ettől kezdve jelentősen megnőtt. Nem véletlen tehát, hogy a Duna-Tisza-Maros közben Temesvár központtal a 14. század 70-es éveitől egy tartomány kezdett kiforrni, amelynek kulcsfigurája a mindenkor temesi ispán volt. Különösen jól kitapintható ennek a folyamatnak az előrehaladása Ozorai Pipo ispánsága alatt. A későbbiek vonatkozásában az a körülmény érdemel figyelmet, hogy Mátyás király 1478-ban egyesítette a temesi ispánságot az Alsó-részek főkapitányságával, aminek eredményeként a főkapitány-temesi ispán felügyelete alá csaknem egy tucat megye tartozott. A temesi ispán hatalmának a fentiekben ismertetett megerősödése viszont jelentősen korlátozta a bíró és az esküdt polgárok hatáskörét, a csak ideig-óráig feltartóztatónak bizonyult oszmán hódítás pedig a 14-15. század fordulóján végleg elakasztotta Temesvár ígéretesnek induló fejlődését.

Temesvárral ellentétben Szeged és Pécs fejlődése a 15. század első felében még nem torpant meg, hanem viszonylag zavartalanul bizonyult egészen 1526-ig, amikor is török hadak először dúlták fel ezeket a városokat. Az első pusztítást és fosztogatást azonban mind Pécs, mind Szeged hamar kiheverte, s 1543-ban bekövetkezett végleges török kézre kerüléséig lényegében mindkét város – ügyesen lavírozva I. Ferdinánd és Szapolyai János között – meg tudta őrizni a gazdasági súlyát. Pécs történetében 1543, Temesvár és Szeged életében viszont az 1552. év hozta meg az igazi fordulópontot. Részben azért, mert 1552 márciusának elején megghiúsult a Szeged visszafoglalására tett kísérlet, részben pedig azért, mert ennek az évnek a nyarán a török Temesvárt is bevette.

A 14-15. század során mindhárom városban tartottak országgyűlést. Temesvárott és Pécsen csupán egyszer, 1397-ben, illetve 1476-ban, Szegeden viszont két alkalommal: 1459-ben és 1495-ben. Az uralkodó és a rendek valamennyi országgyűlésen nagy hangsúlyt fektettek az ország védelmének megerősítésére, amit az erőteljes oszmán fenyegetés indokolt.

Mindhárom település természetes úton fejlődött, vagyis nem alapított városként jött létre. Ebből fakadóan a preurbánus város kifermálódása mindhárom esetben előbbre tehető, mint az írott forrásokban történő első felbukkanás éve. Ezt a tényt különösen Szeged és Temesvár esetében fontos hangsúlyozni. Legkorábban Pécsét említik az írott kútfők (1009). A sorban Temesvár következik (12. század közepe), majd Szeged (1183).

A preurbánus város valódi várossá történő átalakulása Magyarországon hozzávetőleg a 12-13. század fordulójától figyelhető meg. Ebben a folyamatban jelentős szerepet játszottak a hospesek, akik kezdetben az idegen bevándorlók közül kerültek ki, ám a 13. századtól már szép számmal akadtak közöttük magyarok is. Legkorábban a pécsi hospesek bukkannak fel az írott kútfőkben (1181), akik újlatin nyelvet beszélő telepések voltak, s már ekkor bizonyos önkormányzattal rendelkeztek. A szegedi hospeseket 1247-ben, a Béga-parti város telepeseit viszont csak 1341-ben említi oklevél először. Mindhárom város polgárai – a magyarországi gyakorlatnak megfelelően – a *cives et hospites* megjelöléssel, illetve ezen kifejezés egyik vagy másik tagjával minősítve fordulnak elő a hazai latin nyelvű forrásokban, elsősorban persze az oklevelekben. Vizsgált városaink közül csak Pécssett találkoznak idegen hospesekkel, kezdetben latinokkal, majd a 14. század 30-as éveinek végétől megjelentek a németek is. A Mecsek-alji városban a német elem a 14-15. század fordulójára háttérbe szorította a latinokat, s viszonylag rövid időn belül vezető szerepre tett szert. Az is világosan kirajzolódik, hogy Pécssett a magyarok mellett a németek alkották a városi társadalom legnépesebb és legnagyobb gazdasági súllyal rendelkező rétegét. Ezt a gazdasági súlyt a németiség az egész középkor során meg tudta őrizni Pécssett. Vizsgálódásaink azt is kiderítették, hogy az itt letelepedett német polgárok túlnyomó részben Bécsből jöttek, s ottani polgárjogukat is megtartották, vagyis Bécsben és Pécssett is a városi polgárok között találjuk őket. A magyarországi városok közül elsősorban Buda és Pozsony német polgárságával álltak családi és gazdasági kapcsolatban. Ezzel szemben Szegeden és Temesvárott szinte nyomát sem találjuk latin és/vagy német eredetű polgároknak, akik pedig a magyarországi városfejlődés mozgatórugói voltak. Igaz, a 15-16. század során elvértve felbukkant néhány itáliai vagy dalmáciai származású személy, akik többnyire megyésispánok vagy az itteni sólerakatok tisztségviselői voltak (pl. Ozorai Pipo, Tallóci Matkó, Delbene Jakab). Rajtuk kívül egy-két „németországi” kereskedővel számolhatunk még, akik hosszabb-rövidebb ideig tartózkodtak Szegeden, esetleg Temesváron, valamint több mint egy tucat kassai német polgárral, akiket erőszakkal telepítettek ebbe a két városba János király emberei. A németeken és a latinokon kívül viszont mindhárom vizsgált településen találunk olyan idegen etnikumokat, amelyeket - a három város fekvéséből adódóan – sajátos vonásként

értékelhetünk. Pécssett horvátok éltek viszonylag jelentős számban, Szegedre pedig meglehetősen sok kun telepedett be. Temesvárott 1552 előtt szerbeket és románokat tudunk kimutatni, akik közül néhányan a város teljes jogú polgáraivá váltak. Az említett két etnikum közül a szerbek jelenléte volt a meghatározó, akiknek zöme Temesvár külvárosaiban lakott. További érdekes színtelket jelent Temesvárott a raguzai kereskedők jelenléte, akiknek száma feltehetően a Bega-parti város török kézre kerülése után ugrott meg.

Szeged, Temesvár és Pécs polgársága alapvetően kereskedelemmel foglalkozott, bár természetesen mindhárom városban találkozzunk kézművesekkel is. Előbb ejtsünk néhány szót a kézműiparról! Ennek a tevékenységnek a helyzetére, fejlettségére részben a szórt okleveles adatokból, részben pedig a különböző összeírásokból (tizedjegyzék, defterek, 1494/95. évi számadáskönyvek stb.) következtethetünk. Szegeden 1522-ben 1449 tizedfizető között 259 iparosnevet viselő személy akadt, ami a dézsmajegyzékben szereplő lakosság 17,8%-át tette ki. Pécssett viszont az 1554. évi defter arról tanúskodik, hogy az összeírt 253 személy között 112 kézműves található. Ennek alapján az iparúzóknak a lakosság egészéhez viszonyított aránya 44,2 %-ra rúg, ami meglehetősen magas érték. Míg Szegeden a tizedjegyzék segítségével hozzávetőleg félszáz, addig Pécssett az 1554. évi defter alapján csupán 18 iparágat különíthetünk el (szabó, varga, mészáros, kovács, ács, tímár, pajzsgyártó, szücs, ötvös, szijgyártó, tügyártó, asztalgyártó, kerékgyártó, övgyártó, képiró, molnár, fazekas, csészár), amihez még hozzátehetünk néhányat a korábbi időszak forrásanyaga alapján (kőfaragó, borbély). A 16. század derekán Pécs kézműiparában a szabók és a vargák játszottak vezető szerepet, viszont a defter névanyagában nyomát sem találjuk a sütő-, illetve posztóiparnak. A Mecsek-alji város kézműiparát, bár az összességében nem tűnik olyan színesnek, mint Szegedé, elsősorban a kézműveseknek az összlakossághoz viszonyított aránya alapján roppant fontosnak ítélniük meg. Ezt - alapul véve a gazdag püspöki udvar és a népes egyházi társadalom fogyasztói igényét - bátran megfogalmazhatjuk. Sőt, a fenti adatok alapján azt az értékelést is megkockáztathatjuk, hogy az általunk vizsgált városok közül Pécs esetében volt a legnagyobb súlya a kézműiparnak, amely igen komoly gazdaság- és városformáló erővel bírt. A legnehezebb helyzetben Temesvár esetében vagyunk, tudniillik az 1554. évi defter, amelytől a legtöbb segítséget kaphatnánk, máig feldolgozatlan. Az 1552 előtti időszak forrásaiban a következő foglalkozásoknak akadtunk a nyomára: posztós, szijgyártó, diák, nyerges, szücs, mészáros, varga. A kézműipar differenciáltsági fokára csak Szeged és Pécs esetében következtethetünk, ám ezekben az esetekben is csak a késő középkori viszonyokról alkothatunk hozzávetőleges képet. A céhekkel kapcsolatosan még a fentieknél is kevesebb információval rendelkezünk. A késő középkori források alapján biztosan állíthatjuk, hogy

Szegeden céhbe tömörültek az ötvösök, a vargák és a szabók, Temesváron és Pécsen pedig az ötvösök. A feltételezés szintjén mindhárom város esetében még további céhekkel számolhatunk (pl. szücs, fazekas, szíjgyártó, mészáros, lovasz stb.). Itt említjük meg, hogy a temesvári ispán 1372. évi számadása alapján a kutatók újabban úgy vélik: az 1370-es években a Bega-parti városban céhbe szerveződtek az ácsok. Temesvárott tehát legalább két céh működésével számolhatunk.

A kereskedelemről mindhárom város esetében valamivel többet árulnak el a források, mint a kézműiparról. Vizsgált városaink közül a legélénkebb kereskedelmi tevékenységet a vásárvonal mentén, a Tisza és a Maros egybefolyásánál elterülő Szeged polgárai üzték. Alapvetően borral (szerémi, somogyi, baranyai borok), továbbá az igen keresett cikknek számító marhával, valamint sóval kereskedtek, amelyekhez talán a posztó is társult. Marhával és borral nemcsak az ország távoli vidékeire, hanem külföldre is eljuttattak. Temesvár esetében a posztó és a marha lehetett elsősorban az áruforgalom tárgya. Ugyanez a két termék fordul elő a pécsi kereskedők tevékenységéről tudósító forrásokban is. Míg Temesvár esetében nem tudjuk, hogy a forgalmazott posztó honnan származott, a pécsiek esetében kiderül, hogy - részben vagy egészben - kölni posztóról van szó. A két legjelentősebb város, Szeged és Pécs kereskedelmi tevékenységéről szólva feltétlen utalnunk kell arra, hogy a nyugatra irányuló külkereskedelem legkeresettebb cikkének számító marhát a pécsi kereskedők is az Alföldön szereztek be, s ugyanazon az útvonalon hajtották Itália felé, mint a szegediek. Az itáliai marhakereskedelem útvonala az Alföldről a Mura és a Dráva folyók mentén – Pettau (ma Ptuj, Szlovénia) érintésével – vezetett Velencébe. E tény ismeretében tehát egyáltalán nem meglepő, hogy a Tisza-parti város kereskedői nem szerepelnek a Pozsony és Nagyszombat környéki vámjegyzékekben. Közvetett adatok utalnak továbbá arra, hogy a szegediek – a pécsiektől eltérően - nemcsak Itáliába hanem a Német-római Császárság területén fekvő városokba (Augsburg, Nürnberg, München stb.) is hajtottak marhákat. Ennek a pontos útvonalát viszont még ma sem ismerjük. További szegedi sajátosságként tarthatjuk még számon a lótenyésztést és –kereskedelmet, amelynek fontosságáról már a Szegeden 1433-ban átutazó burgund lovag, Bertrandon de la Brocquière is megemlékezett. Szeged késő középkori kereskedelmi kapcsolatai egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a Tisza-parti város messzemenően ki tudta használni a magyar gazdaságnak a 13. század elején, Bizánc 1204. évi elesével bekövetkezett irányváltását és a nyugat-európai gazdasági körhöz való kapcsolódását. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy a só forgalmazása révén már a korai időszakban is erőteljes gazdasági kötelék fűzte a Tisza-parti várost az ország nyugati részéhez.

Mindhárom város elsősorban egy szűkebb, megközelítőleg 15-19 km sugarú körben elhelyezkedő piackörzet központja volt. Ezt, a magyarországi városok többségéhez hasonlóan, még két gyűrű vette körül: egy olyan, amelynek rádiusza a szűkebb piackörzet sugarának kétszerese, valamint egy olyan, amely annak négyszerese volt. A vizsgált városok távolabbi vidékeken is érezhető gazdasági kisugárzása elsősorban Szeged és Pécs esetében mutatható ki, de adataink szerint a temesvári kereskedők tevékenysége is messzire kiterjedt: nyugaton elérte Veszprém és Fejér megyéket, keleten pedig Nagyszében városát, amely komoly vetélytársat látott bennük. Az Alföld sík jellegéből adódóan Szeged - s talán Temesvár esetében is – az a helyzet alakult ki, hogy a piaci gyűrűk sugara az átlagosnál valamivel nagyobb volt. Péccsel összefüggésben még érdemes arra is utalni, hogy a Mecsek-alji város gazdaságilag nem tudta a hatalmában tartani a Dél-Dunántúlt: számolnia kellett ebben a régióban Buda, Pest, valamint Szeged erőteljes terjeszkedésével.

A piackörzetek részben azt mutatják, hogy Szeged, Pécs és Temesvár kereskedőinek tevékenysége milyen távolságra terjedt ki, részben pedig azt, hogy a vizsgált városok vásárait milyen messziről keresték fel árucseré céljából más települések lakói. Egyértelműen leszögezhető: mindhárom általunk vizsgált város - gazdasági és igazgatási szerepköréből adódóan - régióközpontnak tekinthető. Ezt vásáraik száma, típusa és forgalma is bizonyítja. Mindhárom városban tartottak hetivásárokat, amelyek a szűkebb piackörzet árucseréjét voltak hivatottak lebonyolítani. A legtöbb hetivásárral Szegeden találkozunk: itt a 15. század második felében – a város különböző részein - három hetivásárt tartottak, mégpedig hétfőn, szerdán és csütörtökön. Péccset két – kedden és pénteken -, Temesvárott pedig egy – szombati napon – tartott vásárról tájékoztatnak az írott kútfők. Roppant valószínű, hogy a késő középkor során mindhárom városban tartottak sokadalmat, azaz országos vásárt is, de erre vonatkozó, kétségtelen hitelű bizonyíték csak Szeged esetében maradt fenn. Ez azonban meglehetősen késői adat, hiszen 1499-ből származik, s ráadásul állatvásárra vonatkozik. A szegedi vásárok, beleértve az 1499-ben engedélyezett sokadalmat és az újabb, csütörtöktől szombatig tartó hetivásárt is – csaknem mind - *forum liberum*-ok, azaz szabad vásárok volt. Ebben a tekintetben csupán a palánki jelentett kivételt, tudniillik a szegedi várnagy, alvárnagy, valamint az ő adószedők az erre igyekvőktől - vasárnap és hétfőn - vámot szedhettek. Ezt csak Hunyadi János tiltotta meg 1456-ban. Ezzel az intézkedéssel viszont a palánki vásár is *forum liberum*-má alakulhatott át. Roppant érdekes, hogy vásártartást engedélyező részletes kiváltságlevelével csak a szegedi vásárokról maradt fenn, a pécsi és a temesvári hetivásárok említésével csupán az ún. három vásáron való kikiáltás révén találkozunk. További jellegzetességnek számít, hogy – kivéve a marha- és lóvásárokat – a

szegedi vásárok nem tekinthetők igazán jelentősnek. Ez azért is meglepő, mert Szeged nagy gazdasági potenciállal rendelkezett. Ebből a körülményből arra lehet következtetni, hogy a Tisza-parti város kereskedői üzleteiket elsősorban ügyfeleik felkeresése révén bonyolították le.

A kereskedelmi kapcsolatok népmozgást is kiváltottak. A három város közül egyedül Szeged esetében van olyan szerencsénk, hogy az 1522. évi tizedlajstrom alapján 200-nál is több polgár származási helyét tudjuk megállapítani. Az adatok azt mutatják, hogy a beköltözők, főleg Délről és Nyugatról érkeztek a Tisza-parti városba, vagyis a közvetlen környéken kívül elsősorban a bortermelő vidékekről, valamint azokból a megyékből jöttek, amelyek a marhahajtó utak mellett feküdtek. Temesvár esetében csak a közvetlen környékre (Mezősömlő, Jenő, Póznád, Maráz) vannak adataink. Pécs helyzete viszont ettől jelentősen eltér: itt tudniillik a közvetlen környékről (Szentgál, Viszló, Nagyváty) származókon kívül latinokkal, hazai és külföldi németekkel, valamint szlavóniai (horvát) beköltözőkkel is számolhatunk.

Az is világosan kirajzolódik, hogy a meggazdagodott polgárok Szegedről Pestre, Pécsről pedig Budára költöztek. Ez Buda és Pest polgársága etnikumának és gazdasági tevékenységének ismeretében teljes mértékig érthető. Két olyan szegedi polgárról tudunk, akik Pesten bíróként tevékenykedtek: az egyik Szegedi Bodó István (1481), a másik Szegedy Pál (1491, 1492, 1493, 1496) volt. Ezzel szemben csupán egyetlen olyan pécsi polgárt sikerült kimutatni, aki Budán viselte a bírói tiszteletet. Őt Pécsi Tamásnak hívták, s 1520-ban választották meg bírónak. A pécsiek közül tanácsstag is került ki Budán (Pécsi János: 1498, 1500/1501). Temesvár esetében inkább a pesti kapcsolat valószínűsíthető, amit megerősít Temesvári Márton esete. Ő ugyanis 1512-ben esküdt polgár volt Pesten.

A polgárok vagyoni helyzetére elsősorban azokból az adatokból következtethetünk, amelyek a kereskedelmi tranzakciók, ingatlanvásárlások, zálog- és hitelügyletek, esetleg pereskedések kapcsán bukkannak fel a forrásokban. A szegediek esetében ezeket még kiegészíthetjük az 1522 évi tizedjegyzék nyújtotta információkkal, illetve azokkal az adatokkal, amelyeket az 1552 után a felvidéki városokba (Kassa, Nagyszombat) költözött polgárokról szerezhetünk. Sajnos a polgárok javairól részletesen tájékoztató végrendeletek Szeged, Temesvár és Pécs esetében - Sopronnal vagy a felvidéki jelentős német városokkal ellentétben - nem maradtak fenn a 16. század közepe előtti időszakból.

A szórt okleveles adatok arról tájékoztatnak, hogy elsősorban Szegeden és Pécsen éltek gazdag kereskedők, de Temesvárot is találkoztunk vagyonos polgárokkal. Szeged gazdagságát már önmagában jelzi az a tény, hogy az 1500-as években a kincstartó a Tisza-

parti város várható adóját 2000 forintra becsülte akkor, amikor - ugyanezen jegyzék szerint - Lócse, Bártfa, Eperjes és Kísszeben együttesen mindössze 1000 forintot tartozott fizetni. Ha konkrét személyekről kívánunk szólni, akkor elsősorban az 1471 és 1486 között a főbírói tisztelet betöltő „szegedi gróf”-ról, Szilágyi Lászlóról kell megemlékeznünk, akinek egy 1497. évi oklevél szerint 4 köháza is volt. Ezek közül 2 Szegeden, 1 Váradon, 1 pedig Pécsen állt, s Szilágyi a Mecsek-alji város *promontorium*-án szőlővel is rendelkezett. Ez az oklevél az egyetlen olyan bizonyíték, amely arra utal, hogy az általunk vizsgált három város élete valamilyen formában összekapcsolódott. Ezt a kapcsolatot tehát a Szegedi Szilágyi és a Temesvári Bodó család rokoni szálai teremtették meg.

Igencsak tehetősnek minősíthetjük a Kalmár (később Szegedi) és a Pap családot is, amelyek tagjai 1552 után Nagyszombatba, illetve Kassára költöztek, és roppant gyorsan beilleszkedtek az említett városok társadalmi elitjébe. Ez alapvetően abból fakadt, hogy komoly – élőállatból, teaurált tőkéből és különböző fajtájú posztóból álló – ingó vagyonnal érkeztek a felső-magyarországi városokba, ahol tehetségük és szorgalmuk révén rövid időn belül megsokszorozták a javaikat.

A Mecsek-alji várossal kapcsolatosan a következő adatokra érdemes felhívni a figyelmet: a 15. század elején Wolfurt Ulrik óvári várnagy 653 aranyforint értékű árut vett el erőszakkal egy Gothsalk nevű pécsi polgártól. Egy másik polgár, Gerhard Jung 1414-ben arra tett ígéretet, hogy 385 aranyforintot fizet – nyilvánvalóan áruhitel fejében – három kölni polgárnak. Az említetteknel jóval nagyobb összegről tudósít az az 1404. évi, ám csak későbbi átiratból ismert oklevél, amely szerint Chekel-nek mondott Péter bécsi, valamint testvére, Rudolf pécsi polgár 1660 aranyforintnyi kölcsönt adott Zsigmond királynak. Egy Spaynar nevű pécsi polgár 1474-ben 850 forint értékben bérelt halastavakat, míg 1526-ban Iglér Mihály 525 forintot fizetett ki négy nála elzálogosított ezüst kupáért. Gordovai Fánics Imre özvegye 1444-ben 440, míg Bertalan aranyműves 1482-ben 400 forintért adta el Pécsen álló köházát. Az előbbit egy Imre nevű pécsi kalmár, az utóbbit a patacsi pálosok vették meg.

A temesvári adatok közül ehelyütt csupán kettőt emelünk ki. Az egyik arról tudósít, hogy Posztós Mihály temesvári bíró fia, Benedek az apja által megszerzett két birtokot. Kis- és Nagy Palát 1430-ban 1000 forintért adta el. Az igazán meghökkentő nagyságú érték azonban egy 1507-ben kelt oklevélben bukkan fel, amiből kiderül: Mészáros László temesvári polgár Temes megye törvényszékén 32 000(!) aranyforint erejéig beperelte Harazth-i Ferencet.

Pécs egyöntetűen a *civitas*, Szeged gyakrabban a *civitas*, ritkábban az *oppidum*, Temesvár pedig a *villa* (1315), utóbb váltakozva az *oppidum* (1416, 1507) és a *civitas* (1346,

1391, 1402, 1410, 1474, 1476, 1492, 1523) minősítéssel fordul elő az írott kútfőkben. A terminológia tehát hűen tükrözi az általunk tárgyalt városok jogi helyzetét, hiszen Pécs püspöki székhelyként az egész középkor során egyházi földesúri városnak számított, Szeged 1498 után egyértelműen királyi szabad város lett, bár ezt megelőzően is alapvetően az uralkodó joghatósága alá tartozott, Temesvár pedig lényegében mindig is királyi földesúri város volt. A legkiterjedtebb autonómiát Szeged érte el, amiben nagy szerepet játszott az a körülmény, hogy a Tisza-parti város önkormányzatának kiteljesedését nem gátolta sem egyházi (püspöki, illetve káptalani), sem világi (megyéspáni) hatalom, bár az itteni alvárnaggyal többször is meggyült a polgárok baja. Nagyobb veszélyt jelentett Szegedre nézve az a helyzet, hogy az uralkodók többször is eladományozták, illetve elzalogosították a várost (pl. 1439, 1457). Ezt tette - az 1498. évi kiváltságlevél ellenére - II. Ulászló király is, aki kétszer adta zálogba Szegedet (1502, 1510), amelyet csak az 1514. évi országgyűlésen cikkelyeztek be az elidegeníthetetlen királyi javak közé. Szegeddel ellentétben Pécs autonómiájának kiteljesedését az egyházi földesuraság, Temesvárot pedig a megyéspán hatalmának megerősödése gátolta. A gazdasági fejlődést azonban ez a helyzet igazából nem akadályozta, hiszen Pécs esetében a püspök és a város között alapvetően harmonikus volt a viszony, Temesvár esetében pedig az oszmánok térmeyerése jelentette a valódi problémát.

Valószínűleg a hallatlan mértékű forráspusztulás az oka annak, hogy Temesvárral kapcsolatosan egyetlen középkori kiváltságlevél sem maradt fenn, s a pécsi polgárok Mohács előtti kiváltságairól is meglepően keveset tudunk. A Tisza-parti város esetében viszont roppant szerencsések vagyunk, tudniillik amikor III. Károly 1719. május 21-én Laxenburgban kibocsátott ünnepélyes diplomájával Szegedet a jogvisszaháramlás címén (*iure postliminii*) visszahelyezte a szabad királyi városi jogállásba, akkor az uralkodó a fenti okmányba a Tisza-parti város 13 korábbi – köztük számos középkori – kiváltságlevelét is belefoglaltatta. Pécs és Temesvár Szegednél jóval később lett szabad királyi város: az előbbi 1780. január 21-én, az utóbbi pedig 1781. december 21-én nyerte el ezt a kedvező jogállást. Az ekkor kelt kiváltságlevelek azonban Szegedével ellentétben egy árva szót sem ejtenek Pécs, illetve Temesvár középkori kiváltságairól, vagyis a szóban forgó városok Mohács előtti privilégiumainak rekonstruálásához e két fontos 18. századi dokumentumtól sem várhatunk segítséget.

Mindhárom várost a bíróból és a feltehetőleg 12 esküdt polgárból álló választott testület, a városi tanács irányította. A 16. század közepe előtti időszakból másfél tucat szegedi, kilenc pécsi és mindössze egyetlen temesvári bírót ismerünk név szerint. Ugyanebből a periódusból 12 szegedi és 2 temesvári esküdt polgár neve őrződött meg, viszont meglepő

módon egyetlen pécsi esküdtet sem tudunk megnevezni. Városi jegyzőre csak Szeged esetében van adatunk, ám közülük is csak egyetlen személyt ismerünk név szerint:

Mindhárom város rendelkezett pecséthasználati joggal. Az első ismert - eredeti formában vagy átíratban fennmaradt - pecséttel ellátott városi kiadvány Szegeden 1368-ban, Pécssett 1424-ben, Temesvárott pedig 1498-ban kelt. A fent említett oklevelek ugyan alkalmasak arra, hogy bizonyítsák az illető város pecséthasználati jogát, de a *sigillum*-ok rossz állapota miatt a körirat és a pecsétkép csak későbbi kiadványok segítségével rekonstruálható. Itt jegyezzük meg, hogy a Mohács előtti időszakból 7 olyan oklevelet ismerünk, amelyet a szegedi, 8 olyat, amelyet a pécsi, és mindössze 2 olyat, amelyet a temesvári városi hatóság adott ki. Igaz, Temesvár esetében még két további ilyen jellegű oklevéllel számolhatunk, ám ezek kibocsátására 1581-ben, illetve 1582-ben került sor.

Szeged, Temesvár és Pécs közül a legvárosiasabb „képe” kétségtelenül Pécsnek volt: kőből épült városfal vette körül, fényes egyházi épületei, valamint a polgárok lakóházai is – zömme kőből készültek. Utcáinak egy része is szilárd burkolattal rendelkezett. A Mecsek lábánál fekvő város terjeszkedése legfeljebb csak északi irányban ütközött akadályokba, de a begyoldal nem jelentett olyan leküzdhetetlen problémát a település növekedésekor, mint vízfolyások és a mocsarak Szeged és Temesvár esetében. A két alföldi várost Péccsel ellentétben nem övezte kőfal - bár ennek kiépítésére a fenyegető török terjeszkedés miatt a 16. század első felében történtek lépések -, s lakóépületeik zöme is vályogból lehetett. S bár mindhárom település esetében találkozunk külvárosokkal, ami tagolt városszerkezetre utal, Pécssett a falakon belül elhelyezkedő tulajdonképpeni város - bár a területe nem volt teljesen beépítve - meglehetősen egységes képet mutatott. Szeged és Temesvár inkább halmaztelepülések voltak, s a két város közül csak Szegednél figyelhető meg komolyabb „tömörülési folyamat”, ami zavartalan fejlődés esetén elvezetett volna a három településrag teljes egybeépüléséhez.

Vizsgált városaink közül, vitathatatlanul, Szeged volt a legnépesebb. Az 1522. évi tizedjegyzék alapján a korábbi kutatás 7500-8000 főre becsülte a középkori Szeged lakosságának nagyságát, ám egy újabb nézet 9500 fővel számol. Temesvár lakossága a 16. század közepe táján 3-4000 fő körül mozgott, míg Pécs esetében talán 4-5000 fővel számolhatunk.

A három különböző fejlettségi fokú és eltérő jogi helyzetű város speciális szempontú összehasonlítására az a - Kubinyi András által kidolgozott - rendszer a legalkalmasabb, amely a különböző városias jellegű települések centralitási pontjainak megállapítására tesz kísérletet. E rendszer szerint a királyi szabad városnak minősülő Szeged centralitási pontjainak száma

42, az egyházi földesúri városnak számító Pécsé 39, míg királyi földesúri városnak tekintendő Temesváré 32, illetve az újabb számítás szerint 33. Ez az összehasonlítás azért is rendkívül tanulságos, mert szemléletesen bizonyítja: a centralitási pontok szerint egyáltalán nincs akkora különbség Szeged és Pécs között, mint ahogy azt a jogi helyzetből kiindulva gondolnánk. Centralitási pontjaik alapján a Kubinyi András által felállított, az ország egészére alkalmazott kategóriákat tekintve Szegedet az elsődrendű, Pécsét és Temesvárt pedig a másodrendű városok közé sorolhatjuk. Ehhez még hozzátehetjük: Szeged a maga 42 centralitási pontjával több tárnoki várost (Pest: 41, Sopron: 41, Eperjes: 31) is maga mögé utasított, s Pozsonytól 7, Kassától pedig mindössze 1 ponttal maradt csak el. Péccsel és Temesvárral kapcsolatosan pedig az a körülmény érdemel figyelmet, hogy míg az előbbi a másodrendű városok élvonalába tartozott, addig az utóbbi ennek a kategóriának a végén „kullogott”.

III. Az értekezés témaköréből készült fontosabb publikációk

- Foreign Ethnic Groups and Urban Development in Medieval Hungary: the Case of Temesvár. In: *Analele Banatului. Serie nouă. Archeologie-Istorie. V. Timișoara 1997. 235-245.*
- Royal residences and urban development during the reign of the Anjou kings in Hungary. *Historia Urbana. Tomul V, nr. 1, Bucureșt 1997. 39-65.*
- The fading glory of a former royal seat: the case of medieval Temesvár. In: Balázs Nagy-Marcell Sebők (eds.): *The Man of Many Devices. Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak. Budapest 1999. CEU Press. 527-538.*
- Secular, ecclesiastic and urban institutions in some towns of the Duna-Tisza-Maros Region in the Middle Ages. In: *Historia Urbana. Tom. VIII, nr. 1-2, Bucureșt 2000. 115-126.*
- Urban development in the Danube-Tisa-Mureș Region in the Middle Ages. In: *Analele Banatului. Serie nouă. Archeologie-Istorie. IX. Timișoara 2001. 389-400.*
- A Temes megyei tisztikar legkorábbi kiadványai. In: *AUSZ CXVI. Szeged 2002. 21-29.*
- Contributions to the veneration of Saint Eligius in Medieval England. *Chronica. Annual of the Institute of History, University of Szeged. Vol. 2. Szeged 2003. 11-19.*
- Dél-dunántúli és dél-alföldi városok kapcsolata Felső-Magyarországgal a középkorban. In: Csukovits Enikő-Lengyel Tünde (szerk.): *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13-17. században. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35. Bp. 2005. 131-158.*

Újabb adatok Pécs középkori polgárságának történetéhez. (Sajtó alatt)

Magyarok és románok a Duna-Tisza-Maros közben. (Sajtó alatt)

Foreign Ethnic Groups in the Towns of Southern Hungary. (Sajtó alatt)